

УДК 343.1(477)

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2022.4.36>**І. В. Грицюк**

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінальної юстиції
Державного податкового університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2253-4057>

І. Г. Бірюкова

кандидат юридичних наук,
викладач Ірпінського фахового коледжу економіки та права
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3320-5822>

ЗНАЧЕННЯ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У КРИМІНАЛЬНІЙ ПРОЦЕСУАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У даній статті проведено дослідження та теоретичний аналіз поняття «засади кримінального провадження». Розкрито сутність засад кримінального провадження, викладено різні погляди на їх визначення. Зазначено, що засадами кримінального провадження розуміються основні правові ідеї, закріплені у законі, які визначають сутність кримінального судочинства, конкретизують специфіку кримінального провадження як особливої форми юридичної практичної діяльності, забезпечують захист прав, свобод і законних інтересів особи.

Розглянуті різні підходи до систематизації засад кримінального провадження. Доведено особливе значення систематизації і необхідність нормування поняття та системи засад кримінального провадження у кримінальному процесуальному законодавстві України.

Визначена актуальність встановлення місця та сутності загальних засад кримінального провадження. Розкриті особливості становлення правового регулювання засад кримінального провадження в Україні. Узагальнені доктринальні підходи до характеристики загальних засад кримінального провадження. Визначені особливості місця загальних засад кримінального провадження в системі принципів права.

Констатовано про те, що тільки реалізація всіх засад у їх сукупності, в системі, у взаємозв'язку і взаємодії сприятиме виконанню завдань кримінального судочинства. Зазначено, що можливість застосування кожної засади має бути так урегульовано в законі, щоб жодна засада не заперечувала іншій.

Ключові слова: засади кримінального провадження, система засад, законність, верховенство права, учасники кримінального провадження, кримінальна процесуальна діяльність.

Постановка проблеми. Одним із найбільш значущих і важливих питань у науці кримінального процесу є питання про засади кримінального провадження. Основою будь-якої юридично значимої діяльності є засади (принципи), що відіграють роль основоположних ідей і положень цієї діяльності. Вони забезпечують виконання і результативність завдань кримінального провадження, які визначені у статті 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) як такі: захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду [1]. Виступаючи основними правовими поло-

женнями, засади є підґрунтям функціонування та розвитку кримінального процесуального законодавства і визначають його демократичну і гуманістичну спрямованість.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням питання засад кримінального провадження, їх системи та необхідності унормування займалися О.І. Галаган, Ю.М. Грошевий, Т.Н. Добровольська, О.П. Кучинська, Л.М. Лобойко, В.Т. Малярченко, Т.М. Мірошніченко, М.М. Михеєнко, О.Р. Михайленко, В.В.Навроцька, В.В. Назаров, В.Т. Нор, Д.П. Письменний П.І. Репешко, М.С. Строгович, І.В. Тирічев, В.М. Тертишник, В.П. Шибіко, М.Є. Шумило та інші. Не зменшуючи важливості результатів дослідження цих авторів, зауважимо, що в даній сфері є багато питань, зокрема, у кримінальному законодавстві України

не визначено поняття засад кримінального провадження, їх систематизація та механізми дії.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Зазначене обґрунтовує актуальність даної теми дослідження і дозволяє визначити мету: дослідити нові підходи до розуміння та тлумачення поняття засад кримінального провадження, їх систематизації та необхідності унормування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Засади кримінального провадження є основою для формування всієї системи кримінального процесуального права. Вони закріплені у чинному законодавстві як правові засади і найбільш повно виражають зміст кримінального процесуального законодавства. Ці засади поширюють свою дію на всі стадії кримінального процесу і тісно пов'язані з державною політикою в сфері кримінального судочинства, з урахуванням положень міжнародних актів. Вони також здійснюють охоронну та регулятивну дію щодо всіх кримінальних процесуальних норм.

Значення засад як норм вищого ступеня нормативності полягає передусім в тому, що будь-яке рішення учасників кримінального провадження, прийняте з порушенням їх вимог, підлягає скасуванню, а одержана інформація не має доказового значення.

У кримінальному процесуальному законодавстві не має визначення засад кримінального провадження, а лише перелік цих засад наведений [7].

Відповідно до ч. 1 ст. 7 КПК України зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, до яких, зокрема, відносяться: «1) верховенство права; 2) законність; 3) рівність перед законом і судом; 4) повага до людської гідності; 5) забезпечення права на свободу та особисту недоторканність; 6) недоторканність житла чи іншого володіння особи; 7) таємниця спілкування; 8) невтручання у приватне життя; 9) недоторканність права власності; 10) презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; 11) свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; 12) заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення; 13) забезпечення права на захист; 14) доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень; 15) змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості;

16) безпосередність дослідження показань, речей і документів; 17) забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; 18) публічність; 19) диспозитивність; 20) гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами; 21) розумність строків; 22) мова, якою здійснюється кримінальне провадження» [7].

Зміст та форма кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*¹) повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, зазначеним у частині першій цієї статті, з урахуванням особливостей, встановлених законом.

Сторона обвинувачення зобов'язана використати всі передбачені законом можливості для дотримання прав підозрюваного чи обвинуваченого (зокрема, прав на захист, на доступ до правосуддя, таємницю спілкування, невтручання у приватне життя) у разі здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*).

Поділяємо думку В.В. Назарова, який зазначає, що на сьогодні одним з актуальних, але водночас проблемних питань кримінального провадження, є реальне ствердження, забезпечення, дотримання та реалізація засад під час досудового розслідування і судового провадження. Погляди вітчизняних учених-процесуалістів і системний аналіз кримінального процесуального законодавства України доводять, що в Україні немає чіткого та єдиного уявлення про систему засад кримінального провадження. Причиною цього є положення ст. 129 Конституції України, де засади судочинства визначено як «основні», а ч. 1 ст. 7 КПК України засади кримінального провадження визначено як «загальні», адже це не виключає можливість пропонувати та стверджувати про існування в кримінальному процесі України ще й низки інших засад, окрім передбачених ст. 129 Конституції та ст. 7 КПК України [11, с. 77].

На практиці більшість помилок у роботі органів розслідування, прокуратури чи суду виникає саме через недотримання засад провадження. Порушення однієї засади кримінального провадження автоматично призводить до порушення

¹ «*in absentia*» – це спеціальна процедура кримінального провадження (досудового розслідування та судового розгляду) за відсутності обвинуваченого. Вона була запроваджена Законом України від 7 жовтня 2014 року № 1689-VII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини».

інших засад. Хоча в КПК України закріплено чимало процесуальних гарантій для недопущення порушень процесуального закону чи прийняття незаконних і неупереджених рішень.

Кримінальна процесуальна наука до сьогодні не знайшла єдиного визначення сутності поняття «засади». Дослідники не досягають згоди щодо співвідношення термінів «засади» і «принципи». Більшість вважають ці два поняття ідентичними, оскільки їх лексичне значення є дуже схожим.

«Принцип» (лат. *principium* – начало, основа) – дослівно означає «1) основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеології; засада; 2) особливість, покладена в основу створення або здійснення чогось; 3) переконання, норма, правило, яким керується хтось у житті і поведінці» [13]. Засади кримінального провадження слушно ототожнюють із такими поняттями як «принципи», оскільки їх лексичне значення дуже близьке. Так, під «засадими» розуміють «1) основа чогось; те головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь; 2) вихідне, головне положення, принцип; основа світогляду, правило поведінки; 3) спосіб, метод здійснення чого-небудь» [3, с. 300].

В ст. 129 Конституція України вживається термін «основні засади» судочинства, визначаючи, що основними засадами є: законність; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; забезпечення доведеності вини; змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів, у доведенні перед судом їх переконливості; підтримання державного обвинувачення в суді прокурором; забезпечення обвинуваченому права на захист; гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом; обов'язковість рішень суду [4].

Варто зазначити, що вперше закріплення у новому КПК України окремою главою засад кримінального провадження має важливе значення. Оскільки, погоджуючись із думкою Багнюка Г.І., «загальні засади кримінального провадження - це визначальні, фундаментальні, імперативні положення щодо закономірностей і найбільш суттєвих властивостей кримінального процесу, які обумовлюють їх значення як засобу для захисту прав і свобод людини і громадянина, а також для врегулювання діяльності органів та службових осіб, які ведуть кримінальне провадження. Вони є керівними

положеннями для закріплення завдань кримінального провадження, побудови його стадій, окремих проваджень. Отже, положення даної глави також вимагають ґрунтовного дослідження з метою належного застосування на практиці. Однак КПК України не визначив чітко саме поняття «засади кримінального провадження» [1, с. 170].

Слід зазначити, що в юридичній літературі сформульовано різні дефініції поняття принципів кримінального провадження. Згідно з Л. М. Лобойко, принципи (засади) кримінального провадження – це вихідні положення, закріплені у правових нормах, які виражають головні політичні і правові ідеї, визначають сутність діяльності сторін обвинувачення і захисту, а також суду у досудовому розслідуванні та судовому провадженні [9]. О. П. Кучинська зазначає, що визначення принципу залежить від контексту його застосування [8].

За підходом В.М. Тertiшника, принципи кримінального провадження означають загальні положення, правила поведінки, головні ідеї і принципи, що визначають суть і зміст діяльності учасників процесу, форму здійснення правосуддя та забезпечують гарантії встановлення істини, захисту прав і свобод людини, справедливого правосуддя. Вони закріплені у законі, є обов'язковими і мають правовий механізм реалізації [2].

Згідно з В.В. Навроцькою, принципи (засади) кримінального провадження є основоположними ідеями, загальними положеннями, які визначають стабільність і системність, а також суть, зміст і спрямованість діяльності суб'єктів процесу. Вони визначають спосіб і форму діяльності учасників процесу і порушення їх обов'язково призводить до юридичних наслідків [10].

Що стосується систематизації засад (принципів) кримінального провадження, то існують різні точки зору. Один з підходів полягає в класифікації принципів (засад) відповідно до структури системи права, поділяючи їх на загальноправові, міжгалузеві, галузеві та принципи окремих інститутів. Проте інші дослідники, вважають, що принципи (засади) кримінального провадження можна поділити на конституційні та інші. Також окремі автори вказують на необхідності трьохрівневої системи засад, яка включає загальноправові, міжгалузеві та спеціальногалузеві (кримінальні процесуальні) принципи [12].

Безумовне дотримання засад кримінального провадження є обов'язковою умовою і важливою

гарантією ефективності самого провадження. Однак, якщо ці засади не дотримуються, кримінальне провадження може стати «джерелом підвищеної небезпеки» як для окремої особи, так і для суспільства в цілому. Недодержання засад призводить до непослідовності, неузгодженості дій учасників провадження і перешкоджає досягненню кінцевого результату [11, с. 77].

Але не дивлячись на це, в ст. 7 КПК України передбачено, що засади кримінального провадження, передбачені главою 2, не є вичерпними. Іноді до засад кримінального процесуального права відносять і такі положення, як «економічність», «планування», «ефективність», «науковість», «гуманізм», «справедливість», «толерантність» тощо. На нашу думку, їх не можна вважати засадами процесуального права, бо вони притаманні для всіх видів людської діяльності, в тому числі й тієї, що її не врегульовано нормами права. Звідси, усі засади кримінального провадження тісно пов'язані між собою та взаємно обумовлюють один одного.

В останній час у сфері кримінальної процесуальної діяльності загалом і у наукових працях вчених зокрема спостерігається зростання кількості поглядів та положень, які висувають необхідність морального обґрунтування певних правових категорій та віднесення загальновизнаних моральних постулатів до розряду принципів (засад) кримінального провадження.

Н.В. Марущак вдало наголошує на цьому аспекті, зазначаючи, що: «моральними нормами слід розглядати норми, які стосуються розширення права на захист, імунітету свідка, запровадження суду присяжних, розширення судових повноважень на досудових стадіях, відмови в судовій діяльності від обвинувального ухилу та зміцнення процесуального становища особи в кримінальному процесі. Розвиток моральних основ кримінального судочинства пов'язаний з удосконаленням процесуального становища особи як учасника кримінально-процесуальних відносин та подальшим розширенням прав обвинувачуваного, потерпілого та інших осіб з метою підвищення ефективності їх участі в кримінальному судочинстві» [6, с. 86].

Моральна складова кримінального процесу, першочергово, пов'язана із розширенням меж диспозитивності у кримінальному провадженні України та поширенням положень справедливості, гуманності у міжнародному та європейському кримінальному судочинстві.

Не можна недооцінювати значення засад кримінального провадження. Оскільки значення

загальних засад кримінального провадження як норм вищого ступеня нормативності полягає у тому, що вони: 1) слугують гарантією правосуддя; 2) є гарантією дотримання прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження; 3) є підґрунтям для тлумачення норм кримінального процесуального права та подолання прогалин у правовому регулюванні кримінальних процесуальних правовідносин (ч. 6 ст. 9 КПК України); 4) є гарантією винесення законних і обґрунтованих рішень; 5) синхронізують усю систему норм кримінального процесуального права та забезпечують узгодженість кримінальних процесуальних інститутів та єдність процесуальної форми; 6) служать основою й вихідними положеннями для вдосконалення окремих кримінальних процесуальних інститутів і норм права, розвитку процесуальної форми, подальшого вдосконалення кримінального процесуального законодавства [5, с. 62].

Висновки. Таким чином, на підставі вищевикладеного можна зробити висновок про те, що тільки реалізація всіх засад у їх сукупності, в системі, у взаємозв'язку і взаємодії сприятиме виконанню завдань кримінального судочинства. Можливість застосування кожної засади має бути так урегульовано в законі, щоб жодна засада не заперечувала іншій. Також, з огляду на важливість засад для належного функціонування кримінальної процесуальної діяльності, доцільно, на наш погляд, було б внести до КПК України щодо визначення терміну «засади кримінального провадження».

Список використаної літератури:

1. Багнюк Г.І. Поняття та значення засад кримінального провадження. *Право і суспільство*. 2015. № 6 . Частина 2. С. 169-174 URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2015/6_2015/part_2/32.pdf.
2. Галаган О.І. Письменний Д.П. Поняття та система засад (принципів) кримінального провадження *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 167-171.
3. «Засада». Словник української мови: Академічний тлумачний словник в 11 томах. Том 3, 1972. Стор. 300. URL: <http://sum.in.ua/s/zasada>.
4. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>.
5. Кримінальний процес : [підруч.] / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.; [за ред.

- В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О. В. Капліної, О.Г. Шило]. Х. : Право, 2013. 824 с.
6. Кримінальний процес України: підр./М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко; 2-ге вид., переробл. і доповн. К.: Либідь, 1999. 536 с.
 7. Кримінальний процесуальний кодекс України / Верховна Рада України; Кодекс України, Кодекс від 06.11.2022 № 2690-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20221106#Text>.
 8. Кучинська О.П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2013. 228 с.
 9. Лобойко Л.М. Кримінальний процес України: підручник. К.: Істина, 2014. 432 с.
 10. Навроцька В.В. Засади диспозитивності та її реалізація в кримінальному процесі України: монографія. Л.: Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2010. 440 с.
 11. Назаров В.В. Засади кримінального провадження та проблеми їх реалізації під час досудового розслідування. *Правова держава*. 2019. №34. С. 76–82.
 12. Погорецький М.А. Новий КПК України повинен ґрунтуватися як на європейських стандартах, так і на національних традиціях *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2010. Вип. 23. 300 с.
 13. «Принцип». Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Article=14973&action=show>

Hrytsiuk I. V., Biriukova I. G. Significance provisions of criminal proceedings in criminal procedural activities

The article presents a study and theoretical analysis of the concept of «provisions of criminal proceedings». The essence of the principles and foundations of criminal proceedings is revealed, and various perspectives on their definition are presented. It is noted that the foundations (principles) of criminal proceedings refer to the fundamental legal ideas enshrined in the law, which determine the essence of criminal justice, specify the specific nature of criminal proceedings as a distinct form of legal practice, and ensure the protection of rights, freedoms, and lawful interests of individuals.

Different approaches to the systematization of the foundations of criminal proceedings are considered. The special importance of systematization and the need to standardize the concept and system of the foundations of criminal proceedings in the criminal procedural legislation of Ukraine are substantiated.

Of scientific paper defines relevance of establishing a place of general provisions of criminal proceedings. Disposes establishment of legal regulation of basics of criminal proceedings in Ukraine. Discloses doctrinal approaches to characterization of general provisions of criminal proceedings. The features of place of general provisions of criminal proceedings in principles of law.

It was established that only the implementation of all principles in their totality, in the system, in interconnection and interaction will contribute to the fulfillment of the tasks of criminal justice. It is noted that the possibility of applying each principle should be regulated in the law in such a way that no principle contradicts the other.

Key words: *provisions of criminal proceedings, system of provisions, legality, rule of law, participants in criminal proceedings, criminal procedural activities.*